

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): October/Ekim-2024 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Aralık/December-2024

Türkiye’de Erken Dönem Sol’un Ziya Gökalp İlgisi: Kerim Sadi ve Abidin Nesimi Örneği *

The Early Left's Interest in Ziya Gökalp in Türkiye: The Example of Kerim Sadi and Abidin Nesimi

Arş. Gör. Dr. Salih ÜNÜVAR ¹

Öz

Ziya Gökalp (1876-1924) fikirleriyle Osmanlı Devleti’nin son döneminde ciddi etkileri olmuş ve Cumhuriyet’in kurucu kadrolarını da etkilemiş bir isimdir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Niyazi Berkes, Hilmi Ziya Ülken ve Baykan Sezer gibi Türk sosyolojisinin önde gelen isimlerinin Gökalp üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Gökalp üzerine eser veren diğer isimlere bakıldığında ise 1930’lardan itibaren sadece üniversite çevreleriyle sınırlı olmayan Türkiye’de farklı düşünce eğilimlerinden isimlerin olduğu görülmektedir. Gökalp üzerine hazırlanmış bibliyografyalar incelendiğinde, metinlerinin kamu kurumlarınca yeni harflerle bütünlüklü olarak ancak 1924’teki vefatından yaklaşık 50 yıl sonra yayımlandığı görülür. Bu uzun arada *Türkçülüğün Esasları* kitabının Latin harfleriyle ilk baskısı 1940’ta Türkçü-milliyetçi çevrelerce gerçekleştirilecektir. Sonraki yıllarda Gökalp’in sağ-milliyetçi çevrelerde daha fazla ön plana çıktığı söylenebilir. Ancak İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye’de sağ ve sol düşüncelerin özellikle dergiler üzerinden yaygınlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde sol eğilimli isimlerin de Gökalp üzerine yazılar yazdıkları veya müstakil eser verdikleri görülmektedir. Gökalp’in sadece sağ milliyetçi çevreleri etkilemediği, ülke üzerine düşünen kafa yoran herkesin ilgilendiği bir isim olduğu açıktır. Bu makalede Gökalp’in sol çevreler üzerindeki etkisi ve solda nasıl anlaşıldığı tartışılmakta ve bu çerçevede Kerim Sadi’nin *Ziya Gökalp: Tarihi Materyalizmin Muarızı (1940)* ve Abidin Nesimi’nin *Türkiye’nin Tekamül Hamlesinde Ziya Gökalp (1940)* çalışmaları temel alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Kerim Sadi, Abidin Nesimi, sol, tarihi materyalizm

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Ziya Gökalp (1876-1924) was a figure whose ideas had a serious impact on the last period of the Ottoman Empire and influenced the founding cadres of the Turkish Republic. Leading figures of Turkish sociology such as Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Niyazi Berkes, Hilmi Ziya Ülken and Baykan Sezer have written on Gökalp. When we look at the other names who have written on Gökalp, it is seen that since the 1930s, there are names from different trends of thought in Türkiye, which are not limited to university circles. When the bibliographies on Gökalp are analysed, it is seen that the publication of his texts with the new Latin alphabet by public institutions in a holistic manner took place approximately 50 years after his death in 1924. During this long interval, the first edition of *Türkçülüğün Esasları* in Latin letters was published in 1940 by Turkist-nationalist circles. In the following years, it can be said that Gökalp became more prominent in right-nationalist circles. However, the years of the Second World War were a period in which right-wing and

* Bu çalışmanın ilk hali 4-6 Ekim 2024 tarihleri arasında Afyonkarahisar’da düzenlenen Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, salihunuvar@istanbul.edu.tr

Atf için (to cite): Soyad, Ünüvar S. (2024). Türkiye’de Erken Dönem Sol’un Ziya Gökalp İlgisi: Kerim Sadi ve Abidin Nesimi Örneği *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 285-296.

left-wing ideas became widespread in Türkiye, especially through journals. In this period, it is seen that left-leaning figures also wrote articles on Gökalp or gave independent works. It is clear that Gökalp did not only influence right-wing nationalist circles but was also a name of interest to everyone who thought and pondered about the country. Based on these, Gökalp's influence on leftist circles and how he is understood by the left are discussed. For these evaluations, Kerim Sadi's *Ziya Gökalp: Tarihi Materyalizmin Muarızı (1940)* and Abidin Nesimi's *Türkiye'nin Tekamül Hamlesinde Ziya Gökalp (1940)* are taken as basis.

Keywords: Ziya Gökalp, Kerim Sadi, Abidin Nesimi, Turkish left, historical materialism

Paper Type: Research

Giriş

Ziya Gökalp 1876’da Diyarbakır’da doğar. Babası ve aile büyüklerinin yönlendirmeleriyle bir yandan Batı diğer yandan ise Doğu ilimlerini ve değerlerini okuma ve kavrama çabasında olur. İstanbul’daki kısa süreli Baytar Mektebi tahsilinin ardından Diyarbakır’a dönmek zorunda kalan Gökalp, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Diyarbakır Şubesi’ni kurar. Buradaki faaliyet ve raporlarının dikkat çekmesi üzerine 1910’da Cemiyet’in Merkez-i Umumi’sine seçilir. Selanik’te aktif bir siyasal ve kültürel çalışma atmosferi içerisinde yer alan Gökalp, *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe Mecmuası* gibi çeşitli dergilerde yazar ve sosyoloji dersleri vermeye başlar. 1914’te Darülfünun’da sosyoloji derslerine başlar. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra işgalci güçlerce Malta’ya sürgün edilir. 1921’de sürgünden Ankara’ya dönen Gökalp, bir müddet sonra Diyarbakır’a döner ve *Küçük Mecmua’yı* çıkarır. 1923’te Diyarbakır milletvekili olarak Meclis’e seçilir ve 25 Ekim 1924 tarihinde İstanbul’da vefat eder.²

Gökalp’in sosyoloji alanında birçok ilke imza attığı görülmektedir. Coşkun (1989, s.14) 1914’te Gökalp’in öncülüğünde Darülfünun Edebiyat Şubesi’nde sosyoloji kürsüsünün kurulmasının ardından İçtimaiyyat Dar’ül-Mesaisi (1915) adlı ilk sosyoloji enstitüsünün kurulduğunu ve bu Enstitü’nün *İçtimaiyyat Mecmuası* adlı dergiyi yayımlamaya başladığını belirtmektedir. Gökalp bu yönleriyle bakıldığında sosyolojiyi akademik bir disiplin olarak kurumsallaştıran isimdir. Gökalp, Durkheimci pozitivist sosyolojiyi Türk milliyetçiliğinin gelişiminde ve sonrasında ulus devlet inşa sürecinde kullanır (Kabakcı, 2011, s.209).

Gökalp’in çoğunlukla öne çıkan iki eseri *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* ile *Türkçülüğün Esasları* metinleridir. Gökalp’in ilk baskıları sırasıyla 1918³ ve 1923 yıllarında yapılan bu metinlerde ortaya koyduğu görüşlerinde bazı değişiklikler görülür. Bu değişimde ülkedeki koşulların değişmesinin büyük etkisi vardır. Bu açıdan bakıldığında Kazancıgil ve Alpar’ın (2007, s.V) “... Gökalp, belirli bir düşünce sistemini geliştiren düşünür olmaktan öteye, toplumun ihtiyaçlarını inceleyen ve değişen şartlarda çareler arayan bir sosyologdur.” yargısı son derece yerindedir.

Gökalp sosyoloji alanında kuruculuğunun yanında Türk düşüncesinde fikirleri hala tartışılan ve ayrıca farklı siyasi yelpazelerde etkileri görünen bir isimdir. Gökalp’in fikirleri ile en fazla etkileşime girenlerin başında ise Türk milliyetçisi isimler gelmektedir. Türkçülük akımının önemli isimlerinden biri olarak görülen Gökalp’in ismi ölümünden sonraki yıllarda Türkiye’de milliyetçiliğin öne çıkan isimleri ile birlikte anılmaktadır. Bu anlamda Gökalp önemli bir referans noktasıdır. Örneğin Remzi Oğuz Arık⁴ için Peyami Safa (1954, s.15) “Türk milliyetçiliğinin, Ziya Gökalp’ten sonra, sayıları gittikçe ‘azalan temel direklerinden’ biriydi.” demektedir. Ziya Bakırcıoğlu (2000, s.45), “Remzi Oğuz, Ziya Gökalp’ten sonra Türkiye’de milliyetçilik üzerinde

² Gökalp üzerine hazırlanmış birçok çalışma vardır. Erişirgil’in (2007) çalışması Gökalp’in hayat hikâyesi ve fikirlerine yönelik kapsamlı ve bütünlüklü bir anlatıma sahiptir. Tütengil’in (1964) eseri ise Gökalp’in doğum tarihi, hakkındaki ilk eser gibi konularda farklı kaynaklardaki bilgileri karşılaştıran ve Gökalp’e ilişkin çeşitli konularda kısa ve öz değerlendirmeler içermesi özelliğiyle öne çıkan bir çalışmadır.

³ *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak, Gökalp’in* 1912’den itibaren yayımladığı bir dizi makalenin kitaplaşmış hali olarak 1918’de yayımlanır. Kitap ve makaleler arasında da bazı farklılıklar vardır. Bu değişimin içeriği için bkz. (Baş ve Akyurt, 2022).

⁴ Türkiye’de Anadolu milliyetçiliğinin önemli isimlerinden Remzi Oğuz’un hayatı, milliyetçiliği ve Ziya Gökalp’in düşünceleri ile ilişkisi üzerine bir inceleme için bkz. (Ünüvar, 2023).

en geniş şekilde düşünen ve çevresine tesir eden fikir adamlarımızdan birisidir.” ifadesini kullanmakta, Abdülhadi Toplu (1954, s.20) ise “Türkçüler 35 yıl sonra, Gökalp’in yerini dolduran büyük bir mütefekkirini, Remzi Oğuz Arık’ı gözyaşları içinde ebediyete tevdi ettiler.” nitelemesini yapmaktadır. Benzer değerlendirmeler Gökalp ile farklılıklarına da yer vererek Mümtaz Turhan ve Erol Güngör gibi isimler için de yapılmaktadır.

Ancak Gökalp’in etkisi bakıldığında sadece milliyetçi çevrelerce sınırlı değildir. Türk düşüncesinin ve sosyolojisinin önemli isimlerinden Hilmi Ziya Ülken’den Niyazi Berkes’e, Baykan Sezer’den günümüz sosyologlarına kadar hemen hemen her isim onun üzerine düşüncelerini kaleme almıştır. Bu durum ayrıca Gökalp’in fikirleriyle gelecek kuşakları etkilediğinin göstergelerinden biridir. Aynı zamanda sosyoloji sahası veya milliyetçi düşünürlerden başka sol eğilimli isimlerin de Gökalp’e yönelik değerlendirmeleri söz konusudur. Bu çalışmada Gökalp’in erken dönemde sol çevrelerce nasıl anlaşıldığına odaklanılmaktadır.

1. 1940’ların İklimi ve Gökalp’in Gündeme Gelişi

Gökalp’in etkisi ve gücü erken dönemde İttihat Terakki iktidarına bağlanır. Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte de Mustafa Kemal’e atfedilen “Bedenimin babası Ali Rıza Efendi, hislerimin Namık Kemal, fikirlerimin Ziya Gökalp’tir” sözüyle ilişkilendirilir (bkz. Duymaz, 2015, s.7). Ancak bu yaklaşımın ne denli doğru olduğunu görebilmek için Gökalp’in kitaplarının, özellikle de yeni rejimle ve yeni rejimin programıyla ilişkilendirilebilecek *Türkçülüğün Esasları* kitabının baskı tarihlerine bakmak yeterli olacaktır. *Türkçülüğün Esasları*’ndaki millet tanımı veya “Türkçülüğün programı” kısmındaki dil, din, hukuk, iktisat vb. alanlardaki bazı özgün önerileri Türkiye Cumhuriyeti’nin programında karşılık bulmuş gözükmektedir.

Gökalp üzerine hazırlanmış bibliyografyalardan bu eserleri ve baskı tarihlerini takip etmek mümkündür. Cavit Orhan Tütengil’in (1949, s.9-10) Gökalp’in ölümünün 25. yılı vesilesiyle hazırladığı bibliyografyada *Türkçülüğün Esasları*’nın yeni harflerle 1940’ta “Kitap Sevenler Kurumu”na Oğuz Türkkkan’ın önsözüyle neşredildiği belirtilmektedir. Doğumunun 95. Yıldönümü vesilesiyle Binark ve Sefercioğlu’nun (1971, s.5-7) hazırladığı bibliyografyada ise ilgili eserin 1939⁵’da Reha Oğuz Türkkkan’ın önsözüyle neşrinden sonra 1950’de Serdengeçti Neşriyat’tan çıktığı belirtilmektedir. *Türkçülüğün Esasları*’nın 1952-1969’a kadar Varlık Yayınevi’nden 8 baskı yaptığı, 1969’da Milli Hareket Yayınları’ndan çıktığı görülmektedir. Bu eserin kamu kurumlarınca yeni harflerle ilk baskısı ise Prof. Dr. Mehmed Kaplan’ın hazırladığı 1970 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü baskısıdır.

Gökalp’in görüşlerinin yaygınlık kazanması için erken cumhuriyet yıllarında kamu kurumları ve siyasi otoriteler tarafından kayda değer bir çaba sarf edilmediği görülmektedir. Onun görüşlerinin yaygınlık kazanması daha çok milliyetçi çevrelerce olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 1940’lar savaş iklimine paralel olarak Türkçü-milliyetçi düşüncenin öne çıktığı, ayrıca savaşın ilk dönemlerinde milliyetçi kesimin iktidarcı desteklediği bir dönemdir⁶. *Türkçülüğün Esasları*’nın yeniden neşri de Reha Oğuz Türkkkan öncülüğünde Kitap Sevenler Kurumu gibi logosunda bozkurt olan bir çevrece yapılır. Bu yıllar aynı zamanda Türkiye’de sol eğilimli kişilerin, önceki dönemlerde olduğu gibi, çeşitli dergiler çıkardığı ve de ayrıca illegal parti faaliyetleri yürüttüğü bir dönemdir. Aynı dönemde sol çevreden iki ismin Gökalp hakkında birer eser yayımladığı görülmektedir. Bu çalışmada söz konusu çevreden Kerim Sadi’nin *Ziya Gökalp: Tarihi Materyalizmin Muarızı (1940)* ve Abidin Nesimi’nin *Türkiye’nin Tekamül Hamlesinde Ziya Gökalp (1940)* çalışmalarına odaklanılmaktadır.

2. Ziya Gökalp’e Sol’dan Bakışlar

⁵ Eserin 1940’ta yayımlandığı görülmektedir. Burada bir tarih hatası yapılmış gözükmektedir.

⁶ Bu ibre ilerleyen yıllarda tersine dönecek ve 3 Mayıs 1944 tarihinden itibaren bu çevre çeşitli soruşturmalara uğrayacaktır. Bu dönemde hapse giren isimlerden birisi de Reha Oğuz Türkkkan’dır. Türkkkan’ın hayatı ve fikirlerine yönelik bir değerlendirme için bkz. (Şamlı, 2018).

Türkiye’de sol hareketlerin tarihi bu çalışmanın kapsamını açacak nitelikte olmakla beraber, Cumhuriyet’in erken dönemlerinde Türkiye’de sol-sosyalist hareket Sovyetlerle geliştirilen ilişkiler ve legal/illegal parti faaliyetleri düzeyinde şekillenir. Gökalp üzerine çalışmalarını zikrettiğimiz isimler de bu çevrelerle ilişkili kişilerdir. Üstelik bu kişilerin yolları ileriki yıllarda bazı vesilelerle kesişmiştir. Kerim Sadi için hazırlanan kitapta Fatinoğlu (1969, s.115-118) “Aziz Dost Üzerine Notlar” başlıklı yazısıyla “partisiz sosyalist” üstadının Marksizm’e katkılarına değinmekte, Marx ve Engels’in *Komünist Parti Manifestosu*’nun ilk eksiksiz çevirisinin Kerim Sadi’ye ait olduğuna ve bugün Türkçede kullanılan Marksist terminolojinin birçok teriminin onun kaleminden çıktığına dikkat çekmektedir. Zafer Toprak’ın (2015, s.122) belirttiğine göre, bu ikilinin yolları *Katkı* dergisinde de kesişmiştir. Kerim Sadi’nin Ali Ergin Güran’la birlikte çıkardıkları *Katkı* dergisinin 1970’te çıkan ilk sayısındaki iki başlangıç yazısının birisi Güran’a diğeri ise “eski tüfeklerden Abidin Nesimi”ye aittir. Ancak Abidin Nesimi’nin (1977, s.310-311) anılarında yer verdiğine bakılırsa, *Katkı* dergisi uzun yıllar çıkmaya devam etse de Nesimi’nin bu dergi ile iş birliği kısa süreli olmuştur.

2.1. Kerim Sadi⁷

1950’lere kadar “Kerim Sadi” 1961 sonrasında ise “A. Cerrahoğlu” imzasını kullanan Ahmet Nevzat Cerrahlar 1902’de İzmir’de doğmuştur⁸. İktisat eğitimi için Viyana’ya gitmiş, ama kısa süre sonra Türkiye’ye dönüp 1920’lerin başında Askeri Tıbbiye’ye girmiştir. Bu eğitimi de kısa süren Kerim Sadi yeraltındaki TKP kanalıyla Moskova’ya Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’ne gönderilmiştir. TKP’den atılarak Türkiye’ye geri dönen Kerim Sadi, hayatına partisiz bir Marksist olarak devam etmiştir ancak sol fikriyatla ilişkisini sürdürmüştür (Tunçay, 1994, s.9-11). Kerim Sadi üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde⁹ Anıt (1991, s.25), onun yazı hayatını dünyadaki gelişmeler ve Türkiye’de devletin Marksizme yaklaşımı ekseninde değişik eğilimler gösterdiği dört dönemde inceler:

“1. Dönem (1925-1930); bu dönemde, çeşitli dergilerde değişik imzalarla makaleleri ve hikayeleri yayınlanan yazar, doktrin tartışmalarının dışında kalır.

2. Dönem (1930-1941); Kerim Sadi imzası ile Türk fikir hayatına karşı marksizmi savunduğu bu dönemde, marksizmin katı bir yorumcusu olarak ortaya çıkar.

3. Dönem (1941-1961); sürgün yıllarını da içine alan bu dönemde, tartışmaların dışında kalmayı tercih eder.

4. Dönem (1961-1977); bu dönemde, Kerim Sadi ismini terk eden yazar, A. Cerrahoğlu adı ile, belgesel sosyalizm tarihi araştırmalarına yönelir.”

Kerim Sadi’nin Gökalp üzerine ilk yazısı, yazı hayatının ilk döneminde 1925’te *Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası*’nda yayımlanan “Gökalp’in Portresi” yazısıdır. Son derece edebi ve ironik dille yazılan bu kısa yazı Kerim Sadi’nin ileriki yıllarda da örneklerine rastladığımız polemikçi ve iğneleyici üslubunun bir örneğini teşkil etmektedir. Gökalp’in çömezleri veya dostları tarafından onu vaiz, çoban veya resul olarak nitelendiren bir sürü portresinin yapıldığını belirten Kerim Sadi (1976), bu portrelerden hiçbirisinin hakiki Gök Alp’i ifade etmediğini belirtmekte ve kendisi Gök Alp’in portresini şu şekilde çizmektedir:

⁷ Kerim Sadi yazarın kullandığı müstear isimlerden biridir. Literatürde bu isimle kabul gördüğü için bu isim tercih edilmiştir. Anıt (1991, s.VII) yazarın çok sayıda müstear kullandığını ve sayısının 128’i bulunduğunu belirtmektedir.

⁸ Kerim Sadi’nin doğum yeri ve gerçek adının ne olduğuna dair farklı kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Anıt (1991), onun hayatını kız kardeşi Cazibe Aydın’ın anlattıklarından yola çıkarak kaleme almıştır. Kerim Sadi’ye ilişkin genelde başvurulan kaynağın da bu olduğu görülmektedir. Ancak, Toprak (2015, s.125) doğum tarihinin 1894 olmasını muhtemel kabul etmektedir. Abidin Nesimi (2009, s.103) de Kerim Sadi’nin özel yaşamı ve biyografisini saklı tutmaya özen gösterdiğini belirtmekte, gerçek adının ise Ahmet Nevzat Gürgen olduğunu eklemektedir.

⁹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü’nde *Türk Düşünce Tarihinde Kerim Sadi* başlığıyla hazırlanan tezin danışmanı Doç. Dr. Ümit Meriç Yazan’dır. Kerim Sadi’nin Meriç ailesiyle bir yakınlığı da söz konusudur. İsmail Kara’nın (2015, s.208) aktardığına göre, Cemil Meriç Pertevniyal Lisesi’nde öğrenci iken tanıştığı Sadi’yi “Türk sosyalizminin Plehanov’u” olarak nitelendirmektedir. Yine aynı yazıda aktarılanlara göre Cemil Meriç’i eşi Fevziye Hanımla tanıştıran ve evliliklerine vesile olan da Kerim Sadi’dir.

“Çınarın altına bağdaş kurmuştu. Bir koltuğunda Arab'ca Kur'an; ötekinde en eski diliyle yazılmış Kutad Ku-bilik; ve elinde frençe bir fen mecmuasının ölüm şualarından, zehirli gazlardan son numrosu vardı.

Kafası billurdan bir tas oldu. Bu billur tasın içinde, diz çökmüş bir adamın, Gök Alp'in beynindeki kıvrımlara, zorla kitabını sıkıştırılmaya çalıştığı görülüyordu.

Gözleri kuyuya batmış bu adam, Milli bayrakları mukaddes birer mâbud yapan, Layık burjuva Peygamberi Emil Durkayım'dır.” (Kerim Sadi, 1976, s.112).

Kerim Sadi'nin bu yazısında Gökalp'i Durkheim'ı neredeyse ezber eden birisi konumunda yansıtmaya çalıştığı görülmektedir. Kerim Sadi'nin Gökalp üzerine ikinci çalışması ise 1940'ta “İnsaniyet Kütüphanesi”nden çıkan *Ziya Gökalp: Tarihi Materyalizmin Muarızı* başlıklı broşür düzeyindeki metindir. Erdem (2015) çalışmasında İnsaniyet Kütüphanesi hakkında detaylı malumat vermektedir. Kerim Sadi'nin 1932'de yayımlamaya başladığı bu yayının dizisi kapsamında Erdem'in saptadığına göre 35 broşür yayımlanmıştır. Erdem'in (2015, s.164) aktardığına göre, Kerim Sadi bu broşürler üzerinden birçok ünlü yazar ve edebiyatçı ile polemige girmiş, bu isimlerin tarih ve edebiyat anlayışları ile çeviri yanlışlarını¹⁰ eleştirmiştir. Bunlar arasında Ahmet Haşim, Şevket Süreyya, Haydar Rifat, Gerhard Kessler, Hilmi Ziya¹¹ gibi isimleri zikretmek mümkündür. Marx'tan ve bazı Marksist isimlerden çevirilerin de yer aldığı İnsaniyet Kütüphanesi'nden çıkan son kitap ise *Muhammed ve İslamiyet (1948)*¹² ismini taşımaktadır.

Gökalp'e yönelik metnine Kerim Sadi, Plehanof'tan onun tarihi maddeciliği tenkit üzerine bir sözünün alıntısı ile başlar. Kerim Sadi, Marx'a yönelik 1890'lardan itibaren önce tahrifat sonrasında ise hücum şeklinde iki eğilimden bahseder. Bu Marx eleştirilerinde Kerim Sadi'ye (1940, s.4-5) göre öne sürülen görüş şu şekildedir.

“Tarihi maddeciliği kıvrandıran maraz bir iptidai monizmdir. Tarihi maddeciliğe göre, bütün müessir illetler maddi olup asla ideal değildir. Tarihin büyük muharriki ancak karın ihtiyaçlarıdır. Sosyal problem basit bir mide meselesidir ve beşeriyet tarihi bir mide tarihinden ibarettir. Bütün tarihî tekâmülün tek ve biricik kökü ekonomidir. Bütün tarihi izaha yarayabilecek yalnız ekonomik faktördür. (...) Materyalist tarih telâkkisine tarihin ekonomik enterpretasyonu demek doğrudur. Böyle bir enterpretasyona nazaran ahlâk, san'at, din, ilim ekonomik şartların mahsullerinden başka bir şey değildir. (...) Marx'a göre, insan şuuru ekonominin bir epifenomeni veya basit bir illüzyonlar mecmuudur, ilh...”

Kerim Sadi, “Durkheim'ın manevi talebesi” olarak nitelediği görülen Gökalp'in, Marx'la Engels'in veya tanınan Marksistlerin eserlerini okumadığını, Marksizm eleştirilerinde ise yukarıda yer verdiği ret cephesinin argümanlarına sarıldığını belirtmektedir (Kerim Sadi, 1940, s.5). Kerim Sadi, ayrıca, Gökalp'in Alfred Fouille, Gabriel Tarde, Gustave Le Bon, Bergson gibi isimlerle de etkileşime girerek Durkheim'da karar kıldığına dikkat çekmektedir. Devamında

¹⁰ Zafer Toprak'ın (2015, s.122) söyledikleri, Kerim Sadi'nin 1970'lerde *Katkı* dergisinin daha ilk sayısında bu polemikçi dilini sürdürdüğüne işaret etmektedir. Kerim Sadi, A. Cerrahoğlu imzasıyla yayımladığı yazısında, Oya Sencer'in *Türkiye'de İşçi Sınıfı (Doğuşu ve Yapısı)* metninde yazarın Osmanlıca okuma yanlış ve yorumlarına dikkat çekmektedir.

¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* kitabında tarihi materyalizm kısmında Kerim Sadi'den bahsetmektedir. Kendisine yönelik broşürün yıllar sonra eline geçtiğini belirtir, kendisine yöneltilen çeviri hatalarının bir kısmını da kabullenir. Kerim Sadi'nin genel olarak terbiye ve nezaketi bir yana bırakan üslubuna dikkat çeker. Ülken, Kerim Sadi'ye cevabın ise daha kuvvetli bir Marksist olan Hikmet Kıvılcımlı'dan geldiğini eklemektedir (Ülken, 2017, s.566-567).

¹² İsmail Kara (2015, s.200-202) Kerim Sadi'nin Türkiye'de sosyalist hareketin tarihini ele alan ilk solcu olmasının yanında Cumhuriyet döneminde İslamiyetle sosyalizm arasında bağlantılar kuran ilk telif-uyarlama çalışmalarının yazarı olmasına da dikkat çeker. Bu bağlamda Hikmet Kıvılcımlı ve Abidin Nesimi ile karşılaştırılabileceğini ekler. Kara (2015), Kerim Sadi'nin 1960 sonrasında A. Cerrahoğlu adıyla kaleme aldığı *İslamiyet ve Sosyalizm Bağdaşabilir mi?-İsa Sosyalist Midir?-Yeni Asrın Dini (1962?) ve İslamiyet ve Osmanlı Sosyalistleri-İslamiyet ve Yöncü Sosyalistler (1964)* çalışmalarının yanında, *Muhammed ve İslamiyet (1948)* kitabı ile *Bir İslam Reformatörü: Mehmet Akif (1964)* kitaplarının da benzer konular etrafında şekillendiğini belirtmektedir. Kara'ya göre (2015) sosyalizm ve İslamiyet ilişkisine dair 1960 sonrasında öne çıkan üç eğilim: çoğunluğu Cemaat-i İslami ve Müslüman Kardeşler'e mensup isimlerden çeviri çalışmaları, *Yön* dergisi ve *Hareket* dergisi çevreleridir. Kara (2015), Kerim Sadi'nin böyle bir vasatta kaleme aldığı metinlerden ilkinin büyük ölçüde alıntılardan oluştuğunu ve zayıf kaldığını belirtir. Kerim Sadi'nin ikinci metninde ise ilk kısımda Türkiye'de İştirakçi Hilmi ve çevresinin İslamiyetle kurduğu ilişkiye dair bir özet sunarken, ikinci kısımda ise *Yön* dergisi'nin İslamiyetle, İslam sosyalizmiyle ilişkisine dair zayıflığına yönelik eleştirileri ve değerlendirmeleri söz konusudur. Kara (2015, s.207), Kerim Sadi'nin *Yön*'e yönelik eleştirilerinde haklı olduğunu ancak Sadi'nin de bu konularda yetersiz olduğunu eklemektedir.

ise Durkheim’in sosyalizmle alakalı görüşlerini, bu görüşlerin yetersizliğini ve yanlışlığını açıklamaya girişmektedir. Sadi’ye göre, Gökalp’in tarihi maddecilik anlayışına yön veren asıl isim ise Bouglé’dir. Bouglé, Marx’ın ekonomik etkeni abarttığı kanaatindedir. Gökalp de tüm bu eleştirilerden yararlanarak bir tarihi maddecilik reddiyeciliği ortaya koymuştur. Gökalp, iktisat hariç diğer etkenlerin sadece netice olmasını eleştirir. Toplumsal hayatın çok yönlülüğüne dikkat çeker. Toplumsal olayları sadece din veya iktisat ile açıklamayı doğru bulmaz. Sonuç olarak Kerim Sadi’nin kanaatine göre Gökalp, Marx’ı ve tarihi maddeciliği ahlak, felsefe, sanat, ilim gibi yönler değer vermediği ve olayları sadece ekonomik etkenlerle açıklamaya çalıştığı için eleştirmektedir (Kerim Sadi, 1940, s.5-10).

Kerim Sadi *Komunist Manifesto*’dan, *Alman İdeolojisi*’nden, *Louis Bonaparte’in XVIII Brumaire*’inden ve *Feuerbach’a Dair Tezler*’den yola çıkarak bu yaklaşımı eleştirmektedir. Marx ve Engels’in altyapı ve üstyapı arasında kurdukları özel ilişkiye dikkat çeker.

“Burada, Marx ve Engels’in çok defa kullandıkları klasik imajı buluyoruz: Süperstrüktür ve enfrastrüktür. Enfrastrüktür yâni temel istihsal münasebetleridir. Politik, hukuki, moral, dinî, filozofik Üstyapılar da temel (die Basis) üzerinde yükselen bütün ideolojilerdir. Yine Alman İdeolojisi’nde şu ibareye raslıyoruz: ‘Fikirlerini, tasavvurlarını yaratan elbetteki insanlardır, fakat istihsal kuvvetlerinin muayyen bir inkişaf ile şartlara bağlanmış reel ve işleyici insanlar.’ Demek ki maddî yaşayışla fikrî ve ahlâkî yaşayış arasındaki bağ Marx ve Engels tarafından tasdik ediliyor. Marx-Engels gösteriyor ki fikirler, entellektüel, moral ve dinî değerler insanların iş ve çalışma tarzına ve aralarında kurulan ekonomik ve sosyal münasebetlere göre başka başka manzara göstermektedirler.” (Kerim Sadi, 1940, s.11).

Kerim Sadi (1940, s.12), Marksist diyalektisyen için tek yönlü bir aksiyon olmadığını daima karşılıklı aksiyonun olduğunu belirtmektedir. Ekonomik şartlar şuuru etkilediği gibi, şuur da ekonomik şartları etkileyebilmektedir. Tarihi maddecilik gerek kolektif gerekse de ferdi insan iradesinin rolünü kabul etmiştir. Gökalp ise tarihi maddeciliği yanlış anlayanların yolundan gittiği için hataya düşmektedir. Ekonomik ilişkiler sadece sebep değil aynı zamanda netice vasfına da sahiptir. Engels’in mektupları bu yönler ışık tutmaktadır (Kerim Sadi, 1940, s.12-18).

“Yalnız ekonomik faktörün determinan olduğunu söylemek ‘kaziyyeyi boş, mücerret, absürd bir cümle haline sokmaktır.’ ‘Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının muhtelif momanları sınıf mücadelesinin siyasi şekilleri ve bunların neticeleri muzaffer sınıf tarafından savaş kazanılınca kurulan konstitüsyonlar, ilh. hukukî şekiller ve hatta bütün bu reel mücadelelere iştirak edenlerin dimağındaki akisler, politik, hukukî, felsefî teoriler, dinî telâkkiler ve bunların sistem haline gelmiş akideye kadar müteakip inkişafı tarihî mücadelelerin seyri üzerine aynı suretle tesir icra ederler; ve bir çok ahvalde onun şeklini tayin hususunda üstün gelirler. Bütün bu momanların aksiyon ve reaksiyonu vardır. (...) Tarihimizi kendimiz yaparız, fakat, her şeyden önce, muayyen premisler ve şartlarla. Bütün bunların arasında en nihayet determinan olan ekonomik şartlardır. Lâkin politik şartlar, ilh., hattâ insanların dimağlarına musallat olan an’ana, kat’i olmamakla beraber, keza bir rol oynar. Aynı suretle Prusya Devletini teşkil eden ve onu inkişaf ettirmeğe devam eden de tarihî, ve son tahlilde, ekonomik illetlerdir.’ Mazideki veya hali hazırdaki her küçük Alman devletinin mevcudiyetini, gülünç olmaksızın, ekonomikman izah güçtür.” (Kerim Sadi, 1940, s.14-15).

Kerim Sadi’nin sonuç kısmında yazdıkları onun büyük abartılara ve iğretilemelere dayalı genel üslubunu gösterir niteliktedir. Sadi’ye göre (1940, s.21) Gökalp adeta “fikir alanında koltuk değneklerle yürüten gözleri bağlı bir cüce”dir. Onun ortaya koyduğu, “gölgesini asırlara salacak cihan çapında düşünce devlerine karşı yaptığı tesirsiz taarruz nümayışı”dır. Sonuç olarak, Gökalp’in tarihi maddecilik konusunda yetersiz olduğunu söyleyen Kerim Sadi onun hakiki bir muarız seviyesine erişemediğini kaydetmektedir.

2.2. Abidin Nesimi¹³

¹³ Kendi adıyla yayımlanan kitaplarında Fatinoğlu olan soyadını nadiren kullandığı için Abidin Nesimi kullanımı tercih edilmiştir. Özgeçmiş ise yayımlanan bir kitabında şu şekilde geçmektedir: “1911’de Bingöl’ün Kığı ilçesinde doğdu. (...) İlkokulu Mercan Sultanisi’nde, orta ve liseyi İstanbul Erkek Lisesi’nde okudu, yüksek öğrenimini İTÜ’nün (o zamanki adıyla Yüksek Mühendis Mektebi) Su Şubesi’nde yaptı. 1937-1949 yıllarında serbest çalıştı. 1949’da Bayındırlık Bakanlığı hizmetine giren Abidin Nesimi evli ve 3 çocuk babasıdır. Kitap halindeki ilk yazısı 1933 yılında Süfyan Özelli’nin Said İsmet takma adıyla yayınladığı *9 Eylül* kitabında,

Abidin Nesimi (Fatinoğlu) (1911-1991) kendi hayatı hakkında *Yılların İçinden* (1977) adlı anı kitabında detaylı malumat vermektedir. Farklı fikirlerle ve çevrelerle etkileşim halinde olduğu görülen Abidin Nesimi ilk gençlik yıllarında farklı duraklara uğradıktan sonra sol çevrelerle oldukça yakınlaşmıştır. Abidin Nesimi (1977, s. 143) 1930'ların ortasındaki sol çevreler için aşağıdaki gibi bir tasnif yapmaktadır.

“1935’lerde sosyalistleri üç grupta toplayabiliriz:

1-Hikmet Kıvılcımlı, Hasan Ali Ediz, Selahi Birizkent, Vasıf Tokuzlu gibi, Şefik Hüsnü’nün izinden gidenler...

2-Nâzım Hikmet, Sarı Mustafa, Hamdi Şamilof, Kerim Sadi gibi, Şefik Hüsnü’ye karşı olanlar...

3-Fuat Sabit, Cebbar Moser, Dr. Nadire Sadi, Hüseyin Avni Şanda gibi, ferdi çaba gösteren kişiler...

Bir de bunların dışında kendilerine sosyalist demeyen, fakat eylemleri itibariyle sosyalist doğrultuda yer alan Haydar Rifat, Sabiha Zekeriyâ (Sertel) gibileri vardı.”

Kendisinin bu çevrelerin her biriyle ilişkisi olduğunu, dışardan bakılınca herhangi bir gruba dâhil edilebileceğini, ancak hiçbir grubun da tamamen içerisinde olmadığını belirtmektedir. Nazım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı ve Kemal Tahir gibi isimlerin “orduyu ve donanmayı isyana teşvik” suçundan tutuklandığı ve mahkûm edildiği davadan ise Doğu Anadolu’da bir müteahhit yanında çalışmaya gittiği için kurtulduğunu eklemektedir (Abidin Nesimi, 1977, s.143-151).

1940’ta kendisinin yayımladığı Gökalp metni ise girişte belirttiğimiz milliyetçi çevrelerde başlayan Gökalp ilgisi ve *Türkçülüğün Esasları*’nın yeniden neşri süreciyle yakından ilişkilidir. Nesimi (1940, s.174-176) bu süreci şöyle anlatır: Kitap Sevenler Kurum’u etrafında örgütlenen liseli İrkçı-Turancı-Türkçü öğrenciler kendilerini milliyetçi olarak nitelendirmektedirler. Ziya Gökalp’i kendilerine önder alıp onu İrkçı olarak göstermektedirler. Arkadaşı Lütfi Erişçi Gökalp’in İrkçı olmadığını hatta İrkçılığa karşı olduğunu delilleriyle ortaya koyan bir yazı yayımlar. Bu yazıya karşı tehditlerle dolu bir karşı yazı yayımlanır. Nesimi de bunun üzerine Ziya Gökalp üzerine bilimsel bir broşür hazırlamaya girişir. Kendi yedek subaylık dönemi birikimleriyle 1940’ta broşürü bastırır (Abidin Nesimi, 1977, s.174-177).

Nesimi’nin Gökalp metni, Kerim Sadi metnine nazaran hem daha hacimli hem de içerik olarak daha zengindir. Gökalp üzerine daha önce kalem oynatan Yusuf Akçura’dan Ahmet Ağaoğlu’na Hilmi Ziya’dan Şevket Süreyya’ya birçok ismin değerlendirmelerine de ayrıca değinmektedir. Nesimi (1940, s.3-22) önsözden sonra Osmanlı devletinin son asrına, bu süreçte dünyadaki gelişmelere ve Osmanlı Devleti’ne etkisine ilişkin uzunca bir ekonomi-politik çözümleme sunar. Gökalp’e yönelik değerlendirmelerini ise bir sonraki kısımda aktarmaktadır. Gökalp’in ideolojisini incelemeye geçtiği bu bölümde önce sınıf (efendi-serf, amele-patron) meselesini ele alır. Ancak M. Kemal’in Türkiye’de sınıf yoktur herkes halktır şeklinde ifade edilebilecek yaklaşımına dikkat çeker (Abidin Nesimi, 1940, s.23-24).

Gökalp’e yönelik eleştirileri ise; yukarıda isimlerini saydığımız farklı isimlerin eleştirilerini de içerecek şekilde; ilim noksanlığı “müsel bir mektep tahsili olmayışı”, eklektizm, hars-medeniyet ayrımının geçersizliği¹⁴, Gökalp’in tarihi maddeciliği yanlış yorumlaması, ekonomi-politik varken sosyolojinin yanlış tercih olması, Gökalp’in sınıf meselesine önem vermeyişi gibi olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Son kısımda ise Gökalp’in millet görüşünden yola çıkarak İrkçılık eleştirisi yapmakta, sosyal şartlar-reel hedeflerle Turan’dan Anadolu’ya yönelime dikkat çekmektedir. Metnin sonunda ise “Diyalektik, Felsefe,

ilk dergi yazısı da *Atsız Mecmua*’nın son sayısında çıkmıştır. Sayısız dergilerde sanata, ekonomiye ve sosyolojiye dair çeşitli yazıları yayınlanmıştır. 17 Ekim 1991’de İstanbul’da vefat etti” (Nesimi, 2009, s.4)

¹⁴ Nesimi’nin (1940, s.31) yer verdiği, “Türk İnkılabı Ziya’nın yolunu takip etmemişler; ebedi Şefin şapka kabulü nutku bunun bariz misalidir” notu önemli bir noktadır. Gökalp’in fikirleriyle erken Cumhuriyet döneminin bazı siyasi isimlerini ve düşünce adamlarını etkilediği muhakkaktır. Ancak Türkiye’nin kurucu fikir babası olarak görülmesi ihtiyatla yaklaşılması gereken bir bahistir.

Hegel, Milliyetçilik (ırkçılık değil)” gibi kavramlara dair açıklamaları içeren bir izah cetveli bulunmaktadır (Abidin Nesimi, 1940, s.25-47).

Nesimi’nin (1940, s.29) Gökalp eleştirilerinden birisi de onun mektepli olmayışına dairdir. Nesimi aynı zamanda Gökalp’i sistemsiz olarak niteler. Gökalp mektepli değildir: Baytar Mektebi öğrenciliği, dönemin siyasi iklimi ve Gökalp’in mizacı sebebiyle yarım kalmıştır (Erişirgil, 2007, s.31-43). Ancak Gökalp, sonrasında kendi kendisini yetiştirmiş ve geliştirmiş bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Nesimi’nin Gökalp’e yönelik bir diğer eleştirisi ise ekonomipolitik ve sınıf meselelerini önemsememesi üzerinedir. Nesimi, ayrıca, Gökalp’in tarihi maddecilik eleştirisini, yani iktisadi hadiselerin sebep diğerlerinin gölge hadiseler olduğu yönündeki görüşünü, “tarihi maddeciliği kurucuları ağzından değil aleydarlarından okumuştur” (1940, s.34) diyerek Kerim Sadi’ye benzer bir yerden eleştirmektedir. Kendisi de Kerim Sadi kadar uzun ve farklı kaynaklardan olmasa da Engels’den iktisada odaklanmanın yanlış anlaşılmaya yol açması üzerine bir alıntıyla bu konuyu bağlamaktadır. Gökalp’e yönelik eleştiri ve değerlendirmeler bir sonraki kısımda daha ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır.

Tartışma

Bu iki ismin çalışmaları özelinde bakılacak olursa, Gökalp eleştirilerinin ilki Marksist literatüre yeteri kadar vakıf olamama ve tarihi maddeciliği eleştirirken başvurulan argümanların zayıflığı şeklindedir. İkinci eleştiri ise Gökalp’in Durkheim’ın taklitçisi olduğu yönündedir. Üçüncü eleştiri ise onun sınıf meselesine önem vermemesi olarak karşımıza çıkar.

İlk eleştiri, yani Gökalp’in Marksist literatüre yeteri kadar hâkim olmadığı kısmen doğru gözükmektedir. Gökalp’in tarihi materyalizme en açık ve doğrudan değindiği metni *Türkçülüğün Esasları* kitabındaki “Tarihi Maddecilik ve İçtimai Mefkurecilik (Sosyal İdealizm)” başlıklı kısımdır. İlgili kısımda Marx’tan bahsetmekte ama onun veya Marksist isimlerin kaynaklarına gönderme/atıf yapmamaktadır. Gökalp, Marx ve Durkheim arasında bir yaklaşım farklılığına dikkat çektikten sonra, Marksizm veya tarihi maddeciliğin toplumsal olaylar arasında sebep olma ayrıcalığını ekonomik etkenlere verme ve diğer etkenleri gölge hadiseler olarak nitelendirme yaklaşımını eleştirir. Gökalp’in Marx’a yönelik eleştirilerinin ilki bu şekilde ekonomik determinizm anlayışına yönelikken, ikincisi ise işçi sınıfına yapılan vurguyu hedef alır.

Engels bu yöndeki eleştirilerin ve muhtemelen eksikliklerinin de farkında olarak ilerleyen yıllarda bu konuya cevap vermiştir. Engels, 1890’da yazdığı bir mektupta bu durumu kabul etmektedir:

“Gençlerin bazen gereğinden fazla ekonomik alana ağırlık vermelerinin sorumluluğu Marx’a ve bana aittir. Ekonominin belirleyiciliği ilkesini yadsıyan düşmanlarımıza karşı bu meselenin altını çizmemiz gerekmişti ve o zaman, etkileşim içinde olan diğer faktörlere ağırlık vermeye vakit, yer ve fırsat bulamamıştık” (akt. Vergin, 2015, s.83-84).

Engels, ekonomik ögenin tek belirleyici olmadığını, üstyapının da bazı durumlarda alt yapıyı etkilediğini kabul etmektedir (Vergin, 2015, s.84). Gramsci’nin de ekonomik determinizme eleştirileri olmuştur. Ayrıca, Baert’in (2013, s.153) dikkat çektiği gibi erken dönem Frankfurt Okulu temsilcilerinin de farklı olguları maddi temele indirgeyen birci materyalizme çeşitli eleştirileri görülür. Burada vurgulanabilecek husus Gramsci veya Frankfurt Okulu üyelerinin 1920’lerde ve 1930’larda bu bağlamda yazması veya yazmaya başlamalarıdır. Bu isimler ile Gökalp aynı tartışmanın içinde değillerdir, Gökalp’in eleştirisi Batılı örneklerle göre gelişkin değildir ama nihayetinde tüm bu kişiler aynı tartışma etrafında düşünen isimlerdir. Sonuçta hem Kerim Sadi’nin hem de Abidin Nesimi’nin Engels’in bu yöndeki açıklamalarına yer vermesi Marksizmin bu konudaki eksikliklerinin veya belirsizliklerinin de farkında olduklarının göstergesidir. Bu sebeple Gökalp, Marksizm’in asıl kaynaklarına yönelmemiş olsa bile Marksizm üzerine eleştirilerinin Kerim Sadi ve Abidin Nesimi tarafından da dikkate alınmasını gerektiren bir tarafı söz konusudur.

İkinci olarak Durkheim taklitçiliğine yönelik ibareler karşımıza çıkmaktadır. Bu Kerim Sadi'ye ve sol çevrelere özgü bir durum da değildir. Öyle ki Peyami Safa (1941) ilim ve ideoloji arasında ayırım yaptıktan sonra, Gökalp ve Durkheim¹⁵ için aşağıdaki karşılaştırmaları yapmaktadır. Safa, Gökalp'in ideolog yönüne dikkat çeker ve milliyet mefkuresinin sınıf meselesinden üstün olduğu yönündeki görüşünün tarih önünde haklı çıktığını örnekendirir. Safa eleştirileri olmakla birlikte Gökalp'i olumlayan bir pozisyonundan konuşmaktadır.

“Gökalp, ilmin alimden istediği objektif görüşe sahip bir sosyolog değildi. Sosyolojide kendine has ve orijinal hiç bir çalışması ve buluşu yoktur. Gökalp, Durkheim sosyolojisinin verimlerini Türk tarihine ve Türk cemiyetine tatbik ederek ondan milli ve siyasi istikametler çıkarmış bir ideolog'dur.

Gökalp'i bir sosyoloji alimi gibi anlamaya kalktığımız anda önümüze çıkan adam, Durkheimin alelade bir müterciminden başka birşey olmaz. Fakat Gökalp'i bu sosyolojinin verimlerinden Türk dünyasına, hatta garp dünyasına ait istikametleri bulup çıkarmış bir cihan telakkisinin kaşifi gibi anladığımız anda karşılaştığımız adam, görüşünün ufukları ilmin çerçevesini kat kat aşan ve hocası Durkheim'i fersah fersah geride bırakan büyük bir mürşit ve müjdecidir.” (Safa, 1941, s.5)

Niyazi Berkes (1941, s.277-279) Gökalp'in Durkheim'in sıradan bir çevirmeni olmadığına, sosyolojide -Durkheim'dan ayrı- kendine özgü düşünceleri olduğuna, Safa'nın görüşünün yanlışlığına, sosyoloğun zaten içinde yaşadığı ülkenin meselelerini çözmeye yönelik tavrının neredeyse tüm dünyada olduğuna dikkat çekmektedir. Yine Berkes (1976) “Unutulan Adam” başlıklı yazısında ise Gökalp'in yanlış alımlandığını, Türkiye için Gökalp'in değil de Yusuf Akçura'nın önemli bir fırsat olduğunu ama unutulduğunu eklemektedir. Berkes'in Gökalp'in ihmal ettiği ama Akçura'nın doğru kavradığı bir nokta olarak öne sürdüğü konulardan birisi de “sınıf” meselesidir.

Bakıldığında Kerim Sadi (1940, s.5) son derece yerinde bir şekilde Gökalp'in Alfred Fouille, Gabriel Tarde, Gustave Le Bon, Bergson gibi isimlerle de etkileşime girerek Durkheim'da karar kıldığını tespit etmektedir. Ancak diğer isimlerden sonra neden Durkheim'in yolundan gittiğini etraflıca açıklamamaktadır. Üstelik daha önceden Durkheim'i ezber veya taklit ettiğini öne sürdüğü Gökalp'in düşünceleri ile Durkheim'in düşünceleri arasında bir karşılaştırma yapmamaktadır.

Kabakcı (2011) Gökalp ile Durkheim'in etkileşimini tarih yaklaşımları üzerinden incelemektedir. Durkheim sosyoloji ile felsefe ve psikoloji arasına net sınırlar çizer, ancak tarihsiz bir sosyolojinin mümkün olmadığını öne sürer. Gökalp de sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak teşekkülüne çalışır ve o da tarihten net bir kopuşu savunmaz. Ancak tarihe verilen önem Durkheim'da bilimsel bir zorunluluk iken, Gökalp'te buna ek olarak ideolojik bir gereklilik de söz konusudur. Gökalp, Durkheim'in sadece kavramsal çerçevesini içselleştirmekle kalmaz ayrıca onun geliştirdiği kavramsal araçları Osmanlı-Türk toplumunu analiz için de kullanır. İthal ettiği kuramı kendi özgün çalışmalarında uygulamaya çalışır. Kısaca Gökalp “milli bir içtimaiyat” geliştirmeyi amaçlar. Onun sosyolojik çalışmaları bir çalışması için kullandığı “Bu kitap hem tercümedir hem de teliftir.” sözü bağlamında hem aktarma hem de özgün olma niteliği göstermektedir. Onun yazılarında Durkheim'dan uzun alıntılar söz konusudur ancak Durkheim'in kavramsal çerçevesinin bire bir aktarıldığı söylenemez. Gökalp'in çalışmalarında Durkheimci sosyoloji anlayışını Türkiye bağlamına uyarlama ve uygulama, sonuç olarak ise özgün bir sosyoloji ortaya koyma gayreti görülmektedir (Kabakcı, 2011, s.205-217).

Bulut'a göre (2005, s.93-95) ise Türk düşüncesi ve Türk sosyolojisi, iki asrı aşkın süredir Batılılaşma sürecinde, devletin yaşadığı krize bir çözüm bulma arayışıyla, “Devletin kurtuluşu için yapılması gerekenler nedir?” sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu yönüyle “kurtuluş reçeteleri” sunacak bir alan olarak görülen sosyoloji, devletin ihtiyaçlarını önceleyen bir çerçevede ve siyasetle yakından ilişkilidir. Türk sosyolojisinin karakteristik özelliklerinden bir diğeri ise

¹⁵ Gökalp-Durkheim ilişkisine dair, Türk sosyolojisinin kuruluş dönemi ana eğilimlerini dikkate alan ve Gökalp'in neden Durkheim'a yöneldiğini tartışan bir değerlendirme için bkz. (Sezer, 1986)

“aktarmacı” oluşudur. Bulut (2014) sonraki çalışmalarında bu aktarmacılık meselesini “bilinçli aktarmacılık” olarak kavramsallaştırmaktadır. Ona göre, Türkiye’de yapılan, Batılı sosyal bilimcilerin kavram ve kuramlarının serbest bir tercüme şeklinde Osmanlı Devleti’nin koşullarına uyarlanmasıdır. Bu durumu aktarmacılığın bilinçli bir şekilde icrası olarak niteleyen Bulut (2014, s.6), Gökalp’in, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki yaygın ve kalıcı etkisini, siyasal iktidarın parçası olmasında değil bu uyarlama sürecindeki etkinliğinde görür.

Gökalp’in yukarıda yer verildiği üzere Durkheim’dan önce başka isimlerle tanışıklığı ve o isimlere yoğunlaşması söz konusudur. Durkheim’in eserleriyle tanışıklığından sonra ise onun düşünceleri ile kurduğu ilişki üzerinden çalışmalarını devam ettirdiği görülmektedir. Bu ise bir taklit ve doğrudan aktarımdan ziyade, her iki ismin ülkelerinin sorunlarına çözüm üretme gayretini ve Gökalp’in Durkheim’in yaklaşımını daha işlevsel bulduğunu göstermektedir. Tam da bu noktadan bakıldığında Gökalp’in Durkheim’in yolundan gitmesi ve sınıf meselesini önemsememesi veya başat bir konumda görmemesi sosyal teorideki işlevselcilik-çatışma kuramları karşılığıyla paralel bir noktadadır. Durkheim üzerine hazırladığı yazısında Tiryakian (2014) Fransız sosyoloji geleneğinin Marksizm ile olan bu karşılığına dikkat çekmektedir:

“Saint Simon ile başlayıp Comte, Le Play ve Durkheim ile devam eden Fransız sosyoloji geleneğinin ortak paydası politik karışıklıktan, güç elde etmek için yapılan grup mücadelesinden ve iç çekişmelerden nefret edışıdır; bu gelenek (Marksist sosyoloji ile karşılık içerisinde olan) sosyolojiyi, koşulları düzeltici ve istikrara kavuşturucu bir bilim haline getirmek amacını taşır.” (Tiryakian, 2014, s.216)

Gökalp’in de toplumsal meselelere çözüm arayışında temel kaygılarından birisi toplumda istikrarı ve düzeni sağlamak üzerine şekillenir. Bu bağlamda Taha Parla’nın (2009) Gökalp için kullandığı “solidarist korporatizm” yaklaşımı Gökalp’in Marksizm tepkisini de açıklamaktadır.

“Gökalp’in Marksizm’e karşı duyduğu tepki, aslında bu anlayışın metodolojisinden çok, analitik ve felsefi boyutlarıyla toplum modeline yöneliktir. (...) Marksizm’in zorunlu olarak çatışma barındıran toplum teorisi ve Marks’in sınıf çatışması ve devrim kuramı, Gökalp’in allerji duyduğu görüşlerdi. Çünkü diğer tüm korporatist düşünürler gibi o da, uyumlu bir toplum varsaymakta ve istemektedir. Bu toplumda çıkar çatışmaları ve sınıflar savaşı yer almaz; toplumsal organizmanın işlevsel olarak birbirini bağımlı ve karşılıklı birbirini tamamlayan organları olan mesleki gruplar arasında toplumsal barış hüküm sürer.” (Parla, 2009, s.124)

Sonuç Yerine

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında ve cumhuriyetin ilk yıllarında eserleri yayımlanmış, düşüncelerinin etkisi halen süren bir bilim ve fikir adamıdır. Onun günümüze kadar süren etkisi ise sadece İttihat Terakki’ye, Mustafa Kemal’i etkilemesine veya resmi devlet ideolojisine bağlanamaz. Zaten cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uzunca bir süre kendi eserleri kamu kurumlarınca yayımlanmamıştır. Eserlerinin ve fikirlerinin dolaşımı başta milliyetçi çevreler kanalıyla olmuştur. 1940’larda ise sol eğilimli isimlerin de Gökalp üzerine müstakil metinler yayımladıkları görülmektedir. Bu metinler Gökalp üzerine o güne kadar yayımlanan birçok metne kıyasla övgüden ziyade eleştiri dozu yüksek metinler olup 1940’ların savaş iklimi, Türkiye’de milliyetçi çevrelerin Gökalp ilgisi ve *Türkçülüğün Esasları*’nın tekrar neşri gibi olgularla ilişkilidir. Bu metinlerde Gökalp’e Marksizmi yeterli düzeyde bilmediği, Durkheim’ı taklit ettiği ve sınıf meselesini önemsemediği yönünde eleştiriler yöneltilmektedir.

Gökalp’in Marksizm eleştirileri ise onun düşünce çerçevesi ve gündemi ile paralellik arz etmektedir. Gökalp (2014), Akçura’nın (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*’indeki seçici tavrına karşılık *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*’ta görüleceği üzere birleştirici bir çizgidedir. Onun *Türkçülüğün Esasları*’ndaki millet tanımının da (bkz. Gökalp, 2015, s.32-39) dışlayıcı değil son derece kapsayıcı nitelikte olduğu açıktır. Gökalp, Durkheim’in kavramsal ve kuramsal çerçevesinden yararlanır. Ancak onun yaptığı birebir çeviri değil bilinçli aktarma düzeyinde hem telif hem tercümedir. Marksizm ve sınıf meselesine karşı oluşu, toplumu bir arada tutacak yeni bir kimlik ve yeni bir düzen kurma arayışından kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- Abidin Nesimi (1940). *Türkiye'nin Tekamül Hamlesinde Ziya Gökalp*. İstanbul: Sebat Basımevi.
- Abidin Nesimi (1977). *Yılların İçinden*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Abidin Nesimi (2009). *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*. İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.
- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anıt, Z. (1991). *Türk Düşünce Tarihinde Kerim Sadi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Baert, P. (2013). *Sosyal Bilimler Felsefesi Pragmatizme Doğru*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bakırcıoğlu, Z. (2000). *Remzi Oğuz Arık'ın Fikir Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Baş, M.F., & Akyurt, M.A. (2022). Kavramlarla Oynamak: Ziya Gökalp Düşüncesinde Ulusötesi Kategoriler ve "Beynelmileliyet" Kavramı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42(2), 461-491. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0070>
- Berkes, N. (1941). Ziya Gökalp'in Sosyolojisi. *Yurt ve Dünya Dergisi*, Sayı 11, 277-292.
- Berkes, N. (1976). Unutulan Adam. *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 14, 194-203.
- Binark, İ. ve Sefercioğlu, N. (1971). *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası Kitap-Makale*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bulut, Y. (2005). Türkiye'de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (10), 91-103.
- Bulut, Y. (2014). Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yılı. *Sosyoloji Dergisi*, 3(28), 1-21.
- Coşkun, İ. (1989). Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair. Yay. Haz. İsmail Coşkun. *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji içinde* (s.13-23). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Duymaz, A. (2015). Sunuş, *Türkçülüğün Esasları içinde* (s.7-9). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Erdem, B. (2015). Çok Bilinen, Ama Hiç Bilinmeyen!!! Bir Çalışma: İnsaniyet Kütüphanesi. *Müteferrika Dergisi*, Sayı 48, 163-198.
- Erişirgil, M. E. (2007). *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*. Yay. Haz. Aykut Kazancıgil ve Cem Alpar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Fatinoğlu, A. N. (1969). Aziz Dost Üzerine Notlar. Der. F. B. *Yazı Hayatının 50'nci Yılında Kerim Sadi içinde* (s.115-118). İstanbul: Hilâl Basımevi.
- Gökalp, Z. (2014) *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2015). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kabakcı, E. (2011). Durkheim ve Ziya Gökalp: Tarih, İdeoloji ve Sosyolojinin Özerkliği Meselesi. Ed. Korkut Tuna ve İsmail Coşkun. *Ziya Gökalp içinde* (s.205-217). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kara, İ. (2015). Başlık Büyük Fakat... Kerim Sadi ve İslamiyetle Sosyalizm Arasında Kurulan İlişkiler Dair Birkaç Not. *Müteferrika Dergisi*, Sayı 48, 199-208.
- Kazancıgil, A. Ve Alpar, C. (2007). Üçüncü Baskıyı Yayımlarken. *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp içinde* (s.V-VI). Yay. Haz. Aykut Kazancıgil ve Cem Alpar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Kerim Sadi (1940). *Ziya Gökalp: Tarihi Materyalizmin Muarızı*. İstanbul.
- Kerim Sadi (1976). Gökalp’in Portresi. *Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası* içinde (s.112-114). Ankara: Odak Yayınları.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Safa, P. (1941). Doğan Dünyanın Müjdecisi: Ziya Gökalp. *Çınaraltı Dergisi*. Sayı 12, 5.
- Safa, P. (1954). Peyami Safa’nın Konuşması. *Remzi Oğuz Arık* içinde (s.15-16). İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı.
- Sezer, B. (1986). Ziya Gökalp ve Durkheim. *60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp* içinde (s.19-26). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Şamlı, E. (2018). Bir Türkçünün Portresi: Reha Oğuz Türkkan. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 44, 193-214, doi:10.17133/tubar.455012.
- Tiryakian, E. A. (2014). Emile Durkheim. Çev. Ceylan Tokluoğlu, Yay. Haz. Tom Bottomore ve Robert Nisbet. *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde (s.213-165). İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Toplu, A. (1954). Remzi Oğuz Arık İçin: Büyük Kaybımız. *Gurbet Dergisi*, Sayı 1, 20.
- Toprak, Z. (2015). Aydınlık’tan Katkı’ya Kerim Sadi’nin Türkiye’de Marksist Düşünceye Katkısı. *Müteferrika Dergisi*, Sayı 48, 121-162.
- Tunçay, M. (1994). Sunuş. *Sosyalizmin Tarihine Katkı* içinde (s.9-11). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1949). *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisaiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- Tütengil, C. O. (1964). *Ziya Gökalp Üstüne Notlar*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2017). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ünüvar, S. (2023). *Remzi Oğuz Arık: Arkeoloji, Milliyetçilik ve Köy*. İstanbul: Ketebe.
- Vergin, N. (2015). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Doğan Kitap

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100